

A. Perekhrest, Master's Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE FIRST CRUSADERS' PERCEPTION OF ARABS – MUSLIMS ON THE EXAMPLE OF THE AUTHOR OF "GESTA FRANCORUM"

The article examines the concept of the author of the chronicle "Gesta Francorum", which describes the events of the first crusade, about the Arabs. The author of the article defined how Anonymous perceived Islam and how Christianity influenced his attitude towards Muslims. The study exposed the limited knowledge of the author of "Gesta Francorum" about the basics of Islam. The analysis revealed the low level of awareness of Anonymous about the difference between different peoples who professed Islam. Also, it was investigated towards which of them the author of "Gesta Francorum" had the most negative attitude. The author of the article determined Anonymous's opinion on the military potential of the Arabs and the differences between the military tactics of the Muslim armies and the Crusaders. The Crusader's knowledge of the state and political system of the Middle East was clarified. Anonymous had some knowledge of political processes in the Middle East, but to describe the reality of the political life of Muslim states, he used Western terms, which in their content did not correspond to reality. The analysis revealed Anonymous's attitude to the rich, by the standards of medieval Western Europe, the standard of living in the Middle East. Moral characteristics that the author of "Gesta Francorum" gives to the Arabs were determined. Based on this information, the author of the article concluded that Anonymous perceived the Arabs through the prism of common in the Middle Ages ideas about Muslims, but he was able to notice other features that were not part of the established stereotype.

Keywords: crusades, Islam, Christianity, Middle Ages.

УДК 929.731:395(476+474.5)(094.71)"15"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.147.11>

О. Ящук, асп.
ORCID ID: 0000-0002-6818-7268

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ, КОРОЛЬ, ГОСПОДАР: ТИТУЛАТУРА ПРАВИТЕЛЯ В ДОКУМЕНТАХ КНИГИ ЗАПИСІВ № 8 ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ

Здійснено аналіз титулатури, що використовується в текстах документів Книги записів № 8 Литовської метрики. Охарактеризовано систему презентації верховної влади через титул та її рецепцію підданими. Розглянуто механізм еживання титулу в межах одного документа. Виконано аналіз поєднань окремих титулів у титульні формули. Прослідковано особливості систем титулування сучасного і попередніх правителів. Наведено особливості еживання титулів "король", "великий князь" і "господар".

Ключові слова: титулатура, титул, верховна влада, Велике князівство Литовське, квантитативна історія, Литовська метрика, канцелярія ВКЛ, семіотика влади.

Постановка проблеми. Основними зовнішніми ознаками держави періоду Середньовіччя та ранньомодерного часу були назва держави та титул правителя. Одним із ключових каналів суспільних комунікацій, через який відбувається трансляція самою верховною владою пропонованої зовнішньому світу системи уявлень про себе і свої прерогативи, є офіційні документи. Презентація прерогатив владаря в наймісткішій формі кодується шляхом вкладання певних сенсів у титульні формули. Під впливом цієї маніфестації формується відповідний образ правителя та його прерогатив у реципієнтів інформації, вміщеної у титулі. Тому, досліджуючи суспільні уявлення про верховну владу цього періоду, одним із найважливіших напрямків аналізу є розгляд титулатури, марковані якою носії влади постають перед підданими. У дослідженні системи уявлень про владу, її характер та прерогативи у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) початку XVI ст. важливим є розгляд титулу володаря в тій формі, в якій він транслюється підданим із боку верховної влади та в якій формі відбувається його рецепція в синхронних часу документах. Документи книг Литовської метрики (далі – ЛМ) – один із найбільш репрезентативних масивів подібної інформації, що походить із культурно-політичного простору ВКЛ.

Ще М. Ковальський підкреслював, що однією з проблем у дослідженні документів ЛМ є те, що протягом тривалого часу вона не розглядалась як єдине ціле, як комплекс джерел різних видів і різновидів, котрі виникли закономірно та за певних умов, а переважало споживацьке ставлення, коли з метрики черпалися певні факти без урахування їхнього взаємозв'язку [9, с. 7]. На його думку, одним зі способів значно підвищити інформаційну віддачу досліджуваних матеріалів може стати

застосування кількісних методів дослідження [9, с. 9]. На цьому ж наголошував й С. Думін, підкреслюючи, що, оскільки документи ЛМ складені за єдиною формою та містять однотипну інформацію, то вони легко піддаються статистичній обробці [7, с. 11].

Зокрема, Книга записів № 8 Литовської метрики (далі – ЛМ8) є достатньо великим і водночас доволі компактним зібранням джерел із різних сфер суспільного життя. Також підкреслимо, що документи книги стосуються чітко окресленого проміжку часу. Відповідно, її аналіз потенційно дозволяє сформувати репрезентативне бачення картини ментальних домінант суспільної свідомості, притаманних саме цьому часу і простору.

Аналіз джерел і літератури. Джерельну базу дослідження складає сукупність масиву документів, уміщених до ЛМ8, яка для аналізу презентації та рецепції титулатури верховної влади на початку XVI ст. розглядається як єдине ціле, комплексний зріз сенсів та образів, притаманних цій епосі.

Термін "Метрика" як назва цього зібрання письмових матеріалів – відносно пізній, першопочаткова назва книг Метрики – "книги господарские", "книги его королевской милости", "книги господарские канцлерейские" тощо [2, с. 265].

Власне ЛМ8 була переписана в кінці XVI ст., оригінал не зберігся. Хронологічно документи книги охоплюють період від 1499 до 1514 р., проте їхня більшість складена на початку правління великого князя литовського Жигимонта I Старого – з кінця 1506 до 1514 р., до періоду великого князя литовського Олександра належать лише окремі документи [17, с. 13]. Розгорнуту схему структури книги у своїй монографії подає М. Бережков [1, с. 127–129]. Тут зазначимо лише те, що ЛМ8 є книгою-копією складної будови та вміщує в себе

більшість книг за перші роки правління Жигімонта I Старого: книгу посольств (включає дипломатичні документи за період 1506–1509 рр., що складені як у канцелярії ВКЛ, так і послання правителів інших держав), книгу оренд, перелік господарських дворян, книгу данин, книгу судових справ, книгу відправ [1, с. 101].

Наукове дослідження ЛМ почалося ще наприкінці XIX ст., коли С. Пташицьким було видано її опис. У середині XX ст. побачило світ найбільше, донині, дослідження метрики – монографія М. Бережкова, в якій розглядається склад книг метрики до 1522 р. [1]. З найважливіших спеціальних праць, присвячених функціонуванню великокнязівської канцелярії, слід виділити дослідження Ю. Бардаха, присвячене саме періоду, що міститься у фокусі цієї статті [15] та монографію А. Груші [3], якою також належить узагальнююча розвідка з історії розвитку документальної писемності ВКЛ загалом [2]. Серед найновіших досліджень метрики зауважимо колективну працю литовських учених А. Дубоніса, Д. Антанавічуса, Р. Рагаускене і Р. Шмігелскіте-Стукене [21] та її англomовне видання, котре нещодавно побачило світ [22]. У ньому достатньо детально проаналізовано історію ЛМ – від створення її книг і дотепер, також знаходимо розширене подання історіографії проблеми.

Серед науковців, котрі в різний час присвячували свої праці дослідженню проблематики титулатури правителів ВКЛ, виділимо Я. Адамуса, який одним із перших поставив питання про генезу титулу "великий князь" [14]. Деякі аспекти походження та побутування титулу "господар" розглядали А. Золтан [8], Е. Гудавічус [16], А. Дзярновіч [4; 5; 6] та Л. Скурвідайте [19; 20]. До титулу "король" у своїй розвідці звертається Р. Петраускас [18]. Змінам династичної родової свідомості та їхньому впливу на титулатуру XV – початку XVI ст. присвячене дослідження Р. Р. Трімоне [23].

Також варто згадати дослідження автора цієї статті, що стосуються проблеми титулатури у білорусько-литовських літописах першого [13], другого [12], третього [10] зводів та в білорусько-литовському літописанні загалом [11].

Незважаючи на певну розробку в історіографії, наявні дослідження торкаються лише окремих, часто спорядичних аспектів проблеми, наслідком чого є відсутність як спеціальних узагальнюючих праць щодо титулатури правителя ВКЛ, так і детального аналізу титулів, які містять комплекс документів ЛМ.

Постановка завдання. Мета пропонованої статті полягає у реконструкції системи презентації верховною владою ВКЛ самої себе та своїх владних прерогатив через титулатуру правителя; дослідження рецепції таким чином офіційно маніфестованого титулу з боку підданих на прикладі сукупності документів, уміщених до ЛМ8, що аналізується як єдине ціле. Її реалізація можлива через послідовне розв'язання таких цілей: визначення методу квантифікації інформації про титулатуру в документах ЛМ8, форми її фіксації; збір інформації; подальшу обробку отриманих результатів за різноманітними показниками; безпосередній аналіз системи презентації верховної влади через титул у всій сукупності документів загалом, побутування титульних формул у межах окремого документа; визначення застосовуваних до правителя почесних означень та епітетів до титулів; аналіз поєднань окремих титулів; виявлення системи титулування попередніх правителів; аналіз титулатури в документах, що не є складеними безпосередньо від імені владаря.

Виклад основного матеріалу. Презентація титулу правителя може відбуватися на різних рівнях, у різних

сферах і бути спрямованою на сприйняття як усередині держави, своїми власними підданими, так і як маніфестації своїх владних прерогатив на міждержавному рівні. Відповідно в масиві документів ЛМ8 можна виокремити ті, де контрагентами зафіксованих відносин виступають виключно суб'єкти, що прямо належать до простору ВКЛ, і ті, де зафіксовано взаємодії міждержавного рівня. Тобто, відповідно до характеру документів, наявних у них презентації титулу можна умовно класифікувати на зовнішні (за межами ВКЛ) і внутрішні. Враховуючи те, що засвоєння і відображення титулатури правителя в системі уявлень підданих відбувається під впливом презентації внутрішньо-політичного рівня, серед загальної сукупності актів ЛМ8 фокус дослідження зосереджено саме на пласті документів, в яких його відображено. Таким чином, аналітична сукупність для здійснення квантифікації була утворена з документів № 82-626 ЛМ8, що датовані періодом 1506–1514 рр. та виключають дипломатичні документи (№ 1-81) книги посольств, які вписані до ЛМ8 під заголовком "*Початы поселства писати въ городне при великом кн(я)зи жикгимонте, лета божего тысячного пятьсотъ шестого, м(е)с(е)ца нояб(ря) 21 день, иньдикт 10*" [17, с. 43]. До масиву даних застосовано методіку суцільного аналізу.

В основній досліджуваній сукупності, що складається з документів № 82-626 ЛМ8, ідентифіковано 1713 титулів і почесних звертань щодо правителів ВКЛ. Цю сукупність доцільно структурувати за датою створення документа, а також владарем, до якого вжито відповідну титулатуру, водночас враховуючи, чи є він сучасником створення документа. В аналітичній сукупності щодо кожної позиції необхідно зважати на те, хто є адресантом і адресатом, тип і тематику документа. Крім того, для отримання вірогідних результатів уся аналізована титулатура повинна бути розподілена на дві групи: 1) перше вживання титулу правителя в документі; 2) усі наступні вживання. Також під час аналізу варто враховувати походження вжитого титулу: аналізований документ складено від імені правителя, від імені підданих або вжито у внутрішньоканцелярському записі.

Загалом, аналізуючи всю сукупність ідентифікованих у документах ЛМ8 згадок правителів, можна виокремити 47 різних варіантів титулів і позначень. Структура титулатури в ЛМ8 узагальнено представлена в табл. 1, з якої

бачимо, що титул правителя застосовується як у розширеному, більш повному варіанті, наприклад: "*Мы, Жикгимонт, з ласки Божее корол полскии, великии княз литовскии, рускии, кн(я)жа пруское, жомоитскии и иных пан и дедичь*" (документ Книги записів № 8 Литовської метрики № 227 від 16.07.1507 р. (далі у форматі – № 227, 16.07.1507)) [17, с. 205] "*Мы, Жикгимонт, з ласки Божее корол полскии, великии княз литовскии, рускии, кн(я)жа пруское, жомоитскии и иных пан и дедичь*" (№ 197, 22.02.1507) [17, с. 190] або в латиномовному варіанті: "*Sigismundus, Dei gratia magnus dux Lithuaniae, Russiae, Samogitiaequae dominus et haeres etc*" (№ 180, 1506) [17, с. 176], так і в більш скороченому: "*Жикгимонт, Божю м(у)л(о)стью корол и великии княз*" (№ 228, 18.07.1507) [17, с. 206], "*от брата н(а)шого щастное памяти Александра, короля и великого кн(я)зя его м(у)л(о)сти*" (№ 228, 18.07.1507) [17, с. 206].

Найбільша кількість титульних позначень представлена такими формами, як "король його милість" з додаванням імені – загалом 266 звісток, що складають 15,5% усієї сукупності, а також "його милість" – 436, що складає 25,5%. Ці агреговані показники, що в першому наближенні не враховують хронологію часу правління владаря, дають дещо спрощену систему побутування

титулатури. До прикладу, на це вказує такий факт: попри те, що більш ніж кожен шостий ужитий у книзі титул це – "король його милість" із додаванням імені, така формула застосовується виключно до правителів-попередників. А саме: до великого князя литовського Казимира Ягеллона – 45 разів "*отець нашъ Казимир, король его м(у)л(о)сть*" (№ 482, 1510) [17, с. 351] та великого князя литовського Олександра Ягеллона – 220 "*подле привилея брата н(а)шого Александра короля его милости*" (№ 227, 16.07.1507) [17, с. 206] і лише один раз застосовується до живої, на момент складання документа, представниці правлячого роду королевидови Олени – "*Привилеи королевои ее м(у)л(о)сти Алене на подаване манастыра Светое Троицы в месте Виленьскомъ*" (№ 475, 12.03.1510) [17, с. 345], Отже, вживання цієї титульної формули пов'язане саме з правителями-попередниками. Тобто, за класифікацією А. Дзярновіча, вказана титульна формула є класичним зразком "титулу у пізніших джерелах" [6, с. 30].

Якщо у другому наближенні звузити сукупність виключно до титулів сучасного до дати створення документа правителя – великого князя литовського Жигимонта I Старого, – то титулами, що найчастіше використовуються, є: "король Божою милістю" з додаванням імені – 74 вживання (10 %), "король і великий князь Божою милістю" з додаванням імені: "*Жигимонт, Божю м(у)л(о)стю корол и великии кн(я)зь*" (№ 141, 01.1510) [17, с. 155] – 106 (14,3 %), "його милість" – 82 (11,1 %), "господар": "*ино мы сами, е(о)с(по)д(а)рь*" (№ 142, 21.02.1510) [17, с. 156] – 119 (16 %). З наведеного звуження перспективи можна постулювати тезу про те, що у вживанні титулу діючого правителя особливо підкреслюється його владна сторона через застосування титулу "господар", що відповідає найвищому ступеню абстрактизації владної сторони в титулатурі [11, с. 78–79].

Слід підкреслити, що у разі долучення титулатури до імені правителя, у переважній кількості випадків скорочений варіант титулатури містить титул "король", незважаючи на те, що документи стосуються простору не Корони Польської, а ВКЛ. Цей факт може бути ваговим доказом до припущення, що це є наслідком більшої престижності королівського титулу порівняно з титулом "великий князь" [13, с. 183–184].

Розглядаючи механізм побутування титулатури в межах одного документа, зацентруємо увагу на структурі окремо першого і окремо наступних вживань титульних формул. Це дає нам нове третє наближення.

Перше вживання титулу у джерелі найчастіше є найповнішим. Особливо це стосується документів, що складені від імені правителя, – у цьому випадку титул маніфестує ті прерогативи, якими наділений владар. Наступні вживання титулу, як похідні від першого, слугують для забезпечення чіткої ідентифікації особи, до якої апелює документ. Існування цієї системи можна проілюструвати конкретними прикладами з ЛМ8 – першому розширеному титулу великого князя Олександра "*братъ деи н(а)шъ Александръ, корол и великии кн(я)зь*" (№ 175, 28.12.1506) [17, с. 174] відповідають скорочені: "*его м(у)л(о)сть*" [17, с. 174], "*брата н(а)шого, короля его м(у)л(о)сти*" [17, с. 174]. В іншому документі першим застосовується до правителя титул: "*брата н(а)шого щастное памяти Александра короля и великого кн(я)зя его м(у)л(о)сти*" (№ 198, 24.02.1507) [17, с. 192], а далі той самий великий князь Олександр титулується вже як "*его м(у)л(о)сть братъ н(а)шъ*" (№ 198, 24.02.1507) [17, с. 192], "*его м(у)л(о)сти*" (№ 198, 24.02.1507) [17, с. 192]. У цей же

спосіб першому розширеному титулуванню великого князя Жигимонта I Старого: "*Мы, Жигимонт, з ласку Божее корол полскии, великии княз литовскии, рускии, кн(я)жа пруское, жомоитскии и иных пан и дедич*" (№ 198, 24.02.1507) [17, с. 192] відповідає таке скорочене – "*рукою нашою королевською*" (№ 198, 24.02.1507) [17, с. 192].

У табл. 1 можна побачити, що у структурі сукупності, складеній із перших вживаних у документах титулів правителя-сучасника (до таких зараховані живі, на момент складання відповідних документів, представники правлячого роду: великий князь литовський Олександр Ягеллон, королева-вдова Олена та великий князь литовський Жигимонт I Старий), більшість складають наступні чотири конструкції: "король Божою милістю" з додаванням імені – 74 з 538, або 13,8 %, "король і великий князь Божою милістю" з додаванням імені – 106 (19,7 %), "король польський Божою милістю" з додаванням імені – 67 (12,5 %) і "Божою милістю" додане до імені – 56 (10,4 %). Це дає можливість припустити, що верховна влада через титул намагається підкреслити сакральність походження своїх прерогатив, саме тому в усіх найчастіше вживаних варіантах, особливо у випадку найбільш скороченого (як єдина титульна складова, додана до імені) серед них, до титулу додається епітетна частина "Божою милістю". Важливо підкреслити, що всі документи, котрі містять згадані чотири титульні формули, складені від імені владаря, тому це фактично є зліпком із самопрезентації влади перед підданими.

Зацентруємо увагу на тому, що подібної свідомо підкресленої сакралізації щодо попередніх правителів, згадуваних у документах, не відбувається. Найпопулярнішими титулами є: "король його милість" із додаванням імені – 112 з 294 вживань (38,1 %), "король і великий князь його милість" із додаванням імені – 84 (28,6 %), "король" із додаванням імені – 54 (18,4 %).

Враховуючи особливе місце, що посідає в уявленнях суспільства того часу титул "король", важливо проілюструвати систему його застосування в документах ЛМ8. Узагальнені результати цього елемента аналізу представлено у табл. 2. Зі зведених даних бачимо, що титул "король" найчастіше вживається з іменем, як у випадку документів, що виходили від самого господаря, так і від підданих. У документах, що походять від підданих, суттєву частку складають приклади вживання титулу без імені (49,3 %). Цей факт вказує на те, що саме титул, що означає владні прерогативи його носія, – важливий для підданих насамперед у порівнянні з власним іменем, яке є змінною величиною, на відміну від сталості верховної влади як протяжного, неперервного явища.

Акцент на власницькій частині титулу – "польський": "*Жигимонт, Божю м(у)л(о)стю корол полскии и великии кн(я)з литов(скии)*" (№ 143, 15.03.1510) [17, с. 156] – характерний лише для самопрезентації верховної влади, на протигагу до сприйняття її підданими. Про це свідчить той факт, що в паперах, які походять від них, цей варіант титулу вживається лише один раз, до того ж у документі, що адресований безпосередньо владарю: "*Я, Аврамъ, староста места Смоленского, воит менскии, явно чиню симъ моимъ листомъ, иж видячи ласку и жаловане мне великое наяснеишого е(о)с(по)д(а)ря н(а)шого м(у)л(о)стивого Жигимонта, короля полского, великого князя литовского, руского, кн(я)жати пруского, жомоитского и иных*" (№ 136, 29.06.1509) [17, с. 154]. Ми пояснюємо це тим, що позначення "король" є як власне титулом, так, одночасно, саме для культурно-політичного простору ВКЛ, і почес-

ним позначенням, яке вживають як синонім правителя загалом. До того ж власницька частина "польський" стосується іншої території, іншої держави.

Щодо часток, почесних означень, які долучаються до титулу, то принципова відмінність між документами складеними від імені монарха і тими, де адресантами є піддані, полягає в тому, що в першому випадку відбувається підкреслення сакральності влади через застосування епітетної частини "Божою милістю" (299 або 33 % з 906 варіантів титулу). Так, у документах, виданих від імені Жигимонта I Старого, титулатура може виглядати так: "Жикгимонт, Божю м(у)л(о)стю" (№ 127, 18.01.1509) [17, с. 151], "Жикгимонт, Божю м(у)л(о)стю корол и великии [князь]" (№ 131, 11.02.1509) [17, с. 152]. У документах, які не є складеними від імені правителя, включення епітетної частини "Божою милістю" до титулатури, що вживається авторами, відсутнє. Зауважимо, що, якщо брати лише перше вживання титулу в документі, то питома вага титульних формул із "Божою милістю" зростає до 48,8 % (297 з 609 вживань), тобто вона має яскраве маніфестаційне значення.

Цікавий епітет, що додається до титулу, знаходимо в одному з документів, виданих господарем на підтвердження прав на маєтності. Це є означення "вибраний": "Мы, Жикгимонт, Божю м(у)л(о)стю выбраньи корол полскии, великии княз литовьскии, рускии, кн(я)жа пруское, жомоитъскии и иныхъ" (№ 170, 24.12.1506) [17, с. 171]. У цьому випадку не йдеться про певну ментальну установку, бо подібний варіант вживання титулу становить лише 0,1 % у загальній структурі, та, найвірогідніше, є прямим запозиченням із традиції, притаманній Короні Польській.

Щодо поєднань титулу "король" з іншими, то з табл. 2 можна побачити характерне для офіційної практики титулування долучення властивої саме для простору ВКЛ відзнаки – "великий князь". Так вона додається в 37,2 % випадків (337 з 906 формул титулування в документах, що складені від імені правителя). Для документів, що походять від підданців, характерним є відносно часте (20,9 %) доповнення титулу "господар", що акцентує увагу на владному аспекті: "на г(о)с(по)д(а)ра моего короля службу" (№ 556, 1508) [17, с. 406], "Г(о)с(по)д(а)рь корол и великии князь его м(у)л(о)сть Жыкгимонт" (№ 339, 12.07.1508) [17, с. 270], "дали г(о)с(по)д(а)рю королю его м(у)л(о)сти" (№ 120, 15.01.1509) [17, с. 148].

Віддаленість часу правління конкретного великого князя від часу створення документа зменшує варіативність застосування його титулатури, звужуючи її обсяг до найбільш усталеної частини. Приміром, у практиці титулування великих князів Вітовта та Жигимонта Кейстутовичів у документах ЛМ8 можна побачити виняткове використання титулу "великий князь" із додаванням імені (Вітовт – 23 вживання, Жигимонт Кейстутович – 10), одночасно укладачі документів не додають жодних означень, епітетних чи власницьких частин. Для повноти картини слід зауважити, що при повторній апеляції в документі до особи Жигимонта Кейстутовича у двох випадках він позначається як "його милість". Також важливим аспектом є те, що стосовно до цих правителів-попередників не використовується титул, який найбільш абсолютизує владну сторону – "господар".

Враховуючи описаний вище характер титулування Вітовта та Жигимонта Кейстутовичів, під час аналізу титулатури попередніх владарів слід пильнішу увагу зосередити на образах великих князів Казимира і Олександра Ягеллонів (табл. 3). Їхнє правління максимально

наближене у часі до сучасності (в якій перебували автори документів, вміщених в ЛМ8), також вони є, відповідно, батьком і братом Жигимонта I Старого, сучасного правителя. Найповнішим, застосовуваним щодо цих правителів-попередників, титулом є складений у такому форматі: "Александра, короля и великого кн(я)зя его м(у)л(о)сти" (№ 227, 16.07.1507) [17, с. 205]. Найпопулярнішим варіантом титулатури, який застосовують піддані, є "король" із додаванням імені, другим за поширеністю використання є варіант "король його милість" із додаванням імені: "водлугъ привилею короля его м(у)л(о)сти Александра" (№ 235, 23.07.1507) [17, с. 210].

Наступним кроком після розгляду презентації титулу від імені владаря має бути аналіз його рецепції з боку підданців. Тому важливо подивитися на титулатуру в тих документах і записках ЛМ8, що не є складеними від імені господаря.

На цьому етапі аналізу вживання певної титульної форми атрибутовалося як таке, що не походить від владаря, у найширшому розумінні. До подібних зараховано, зокрема й дані внутрішніх записів, що, хоча й складені у великокнязівській канцелярії, проте одночасно відповідають декільком критеріям: 1) є заголовками, що анотують тексти документів, господарчими записами тощо; 2) їх творцями можуть бути ідентифіковані "писарі" (службовці канцелярії); 3) владар не виступає навіть формальним адресантом, ініціатором створення певного інформаційного ряду в такому конкретному тексті.

У загальній структурі титулатури, що не походить від правителя (табл. 4), домінує його позначення через титульну формулу без додавання імені, а саме, найчастіше вживаними є: "його милість" – 65 з 218 або 29,8 %, "господар" – 55 (25,2 %), "король його милість" – 21 (9,6 %) та "господар його милість" – 19 (8,7 %), тобто акцентуються саме владні прерогативи, а не конкретна персона. Найпопулярніші титули, які вживаються як перші в документі, – маніфестаційні моноформульні (тобто не є поєднаннями у різні сполучення між собою титулів "король", "великий князь", "князь", "господар" тощо): "король" – загалом 39 вживань у різних варіантах (37,9 %) та "господар" у різних варіантах – 35 (34,0 %).

Для повторного вживання титулу в документі характерним є загальне правило скорочення, найчастіше до "його милість": "на мынцу его м(у)л(о)сти" (№ 136, 29.06.1509) [17, с. 154] – 54 вживання зі 115 або 47,0 % від загальної кількості. Проте у документах, що походять від підданих, є одна важлива особливість – тут, за повторного вживання у третині випадків застосовується моноформула титулу "господар" самостійно у 20,0 % випадків, або з додаванням "його милість" (у 13,9 % випадків). Це можна пояснити тим, що для підданих правитель щонайперше постає як персоналізоване уособлення влади і саме титул "господар" указує на це.

У текстах канцелярських записів (табл. 5) зауважимо значну варіативність вживання титулів. Так, ключовими серед них є такі: 1) "господар" (28,2 %): "квитъ г(оспо)д(а)рьскии" (№ 120, 15.01.1509) [17, с. 148], "кн(я)зю Василью Полубеньскому водлугъ данины г(о)с(по)д(а)рьское уступил" (№ 379, 14.12.1508) [17, с. 287], "на службу г(о)с(по)д(а)рьскую" (№ 556, 1508) [17, с. 406]; 2) "король його милість" (13,5 %): "взялъ кватацу, под сыкънетомъ короля его м(у)л(о)сти" (№ 396.1, 26.03.1507) [17, с. 299]; 3) "його милість" (26,3 %): "дал его м(у)л(о)сть" (№ 361, 20.09.1508) [17, с. 279]. Важливо підкреслити, що всі ці титули вживають без зазначення імені правителя. Якщо

розглянути практику титулування сучасного часу творення конкретних записів ЛМ8 правителя, можемо побачити, що суттєву питому вагу складає використання титулу "господар". Зокрема, його моноформульні варіації ("господар", "господар його милість") становлять 38,9 %, а у випадку першого титулування – майже половину від усієї сукупності – 34 із 70 вживань. Проте, якщо поглянути на канцелярські записи, розміщені у книзі посольств, яку було виключено із загальної аналізованої сукупності, через зовнішньополітичний характер вміщених до неї документів, можемо побачити іншу тенденцію.

Наприклад, у канцелярських записах книги посольств (документи № 1-81 ЛМ8), головним чином у заголовках, знаходимо 16 вживань титулатури правителя, які можна згрупувати за такими формулами:

1) "великий князь" із додаванням імені – 3 вживання (18,75 %): "*при великом кн(я)зи Жикгимонте*" [17, с. 43], "*Поселство от великого кн(я)зя Жыкгимонта*" (№ 1, 21.11.1506) [17, с. 43], "*великого кн(я)зя Жыкгимонта*" (№ 2, 21.11.1506) [17, с. 44];

2) "король" – 1 (6,25 %): "*ку алекцеи королевъского маестата*" (№ 3.2, 11.1506) [17, с. 44];

3) "король" із додаванням імені – 6 (37,5 %): "*до Александра, короля*" (№ 7, 1506) [17, с. 50], "*Отказъ Богушу, послу короля Жикгимонта*" (№ 30, 1507) [17, с. 65], "*Посолство въ ярлыкох от ц[а]ря до короля Жикгимонта*" (№ 37, 03.07.1507–05.08.1507) [17, с. 72], "*до королевое Олены*" (№ 73, 06.1508) [17, с. 119], "*Листъ от короля Жикгимонта*" (№ 79, 03.01.1509) [17, с. 124], "*с королевъ Жикгимонътом*" (№ 80, 08.10.1508) [17, с. 125];

4) "король його милість" – 3 (18,75 %): "*до короля его м(у)л(о)сти*" (№ 8.2, 1506) [17, с. 52], "*до короля его м(у)л(о)сти*" (№ 26, 02.10.1506–16.03.1507) [17, с. 61], "*корол его м(у)л(о)сть отписал*" (№ 46.1, 01.09.1507) [17, с. 80];

5) "король польський" із додаванням імені – 1 (6,25 %): "*z Zygmuntem królem polskim*" (№ 75, 06.1508) [17, с. 121];

6) "король польський і великий князь литовський" із додаванням імені – 1 (6,25 %): "*Жикгимонта, короля полского и великого кн(я)зя литовъского*" (№ 76, 1508) [17, с. 122];

7) "король і великий князь" із додаванням імені – 1 (6,25 %): "*Посолство от короля и великого кн(я)зя Жикгимонта*" (№ 77, 1508) [17, с. 122].

Якщо зіставити структуру титулатури книги посольств та іншої частини ЛМ8, що містить документи внутрішнього спрямування, можна побачити відсутність у першій застосування титулу "господар" і суттєве переважання різних варіантів титулатури, що містять як головний елемент титул "король". Гадаємо, що така тенденція зумовлена характером змісту текстів документів, що анують канцелярські заголовки.

Висновки. Презентація титулу правителя може відбуватися на різних рівнях та в різних сферах. У сукупності розглянутих документів ЛМ8 ідентифіковано 1713 титульних позначень правителів ВКЛ, серед яких виокремлюємо 47 різних варіантів. Титул правителя застосовується як у розширеному, повнішому, так і в скороченому варіанті.

У титулуванні діючого правителя насамперед підкреслюється владна сторона через застосування титулу "господар", що відповідає найвищому ступеню абстрактивізації владної сторони в титулатурі. Переважно

використовують такі титули: "король Божою милістю" з додаванням імені, "король і великий князь Божою милістю" з додаванням імені, "його милість", "господар".

У разі долучення титулу до імені правителя найчастіше скорочений варіант титулатури містить титул "король", що є наслідком його більшої престижності порівняно з титулом "великий князь".

Аналіз механізму вживання титулу в межах одного документа дозволив установити, що перше вживання титулу переважно є найповнішим. У паперах, складених від імені правителя, перший титул маніфестує ті прерогативи, якими наділений владар. До сучасного правителя головно застосовуються як перші такі титули: "король Божою милістю" з додаванням імені, "король і великий князь Божою милістю" з додаванням імені, "король польський Божою милістю" з додаванням імені і "Божою милістю", додане до імені. Через додавання "Божою милістю" до титулу верховна влада намагається підкреслити святість походження своїх прерогатив. Свідомо підкресленої сакралізації щодо попередніх правителів не відбувається.

Акцент на власницькій частині титулу "польський" характерний лише для самопрезентації верховної влади, на відміну від сприйняття підданими. У документах, що складені від імені правителя, найчастіше титул "король" поєднується з властивим саме для простору ВКЛ титулом "великий князь". Для документів, що походять від підданців, характерним є відносно часте долучення титулу "господар".

Віддаленість часу правління великого князя від часу створення документа зменшує варіативність застосованої титулатури.

У загальній структурі сукупності титулатури, що не походить від правителя, домінує його позначення через титульні формули без додавання імені. Найчастіше – "його милість", "господар", "король його милість" та "господар його милість".

У текстах канцелярських записів існує значна варіативність уживання титулів, проте ключовими є "господар", "король його милість" і "його милість".

На підставі комплексу розглянутого матеріалу можна констатувати відсутність єдиного універсально-еталонного убиквітарного зразка титулатури, застосованого для різних ситуацій. Проте виявлена система титулування правителя демонструє певні тенденції у вжитку конкретних титульних формул, що може свідчити про ознаки стабільності їхнього побутування. Набуття відносно обґрунтованого ступеня зрозумілості в цьому питанні потребує подальшої розробки проблеми шляхом розширення джерельної бази аналізу.

У цілому можна стверджувати, що аналіз актових документів загалом і вміщених у ЛМ зокрема, має великий потенціал для реконструкції уявлень про верховну владу, притаманних культурно-політичному простору ВКЛ.

Перспективним для подальших досліджень може стати комплексний аналіз титулатури, що вміщена в інших, синхронних у часі, книгах ЛМ, та порівняння системи титулування в актових джерелах з іншими писемними пам'ятками ВКЛ.

Таблиця 1

Структура титулатури у документах Книги записів № 8 Литовської метрики

Титул	Загалом у ЛМ8	Титулатура правителя сучасного часу складання документа		Титулатура Жигімонта I Старого		Титулатура правителів-попередників	
		перше вживання в документі	наступні вживання	загалом в ЛМ8	перше вживання	перше вживання	наступні вживання
Великий князь (<i>далі – вел. кн.</i>)	1	1	-	1	1	-	-
Вел. кн. з додаванням імені (<i>далі – з дод. ім.</i>)	44	1	1	2	1	17	25
Вел. кн. його милість (<i>далі – й. м.</i>)	1	1	-	1	1	-	-
Вел. кн. Божою милістю (<i>далі – Бож. мил.</i>) з дод. ім.	19	19	-	19	19	-	-
Вел. кн. литовський (<i>далі – лит.</i>) Бож. мил. з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Бож. мил. вел. кн. лит., руський (<i>далі – рус.</i>), жемайтський (<i>далі – жем.</i>) та інших (<i>далі – ін.</i>) з дод. ім.	2	2	-	2	2	-	-
Король й. м. з дод. ім.	266	1	-	-	-	112	153
Король Бож. мил. з дод. ім.	74	74	-	74	74	-	-
Король і вел. кн. з дод. ім.	54	40	1	41	40	10	3
Король і вел. кн. лит. з дод. ім.	2	2	-	2	2	-	-
Король і вел. кн. лит. Божою милістю з дод. ім.	3	3	-	3	3	-	-
Король і вел. кн. Бож. мил. з дод. ім.	106	106	-	106	106	-	-
Король і вел. кн. й. м. з дод. ім.	110	4	-	-	-	84	22
Король і вел. кн. й. м.	2	1	-	-	-	1	-
Король й. м.	89	14	19	28	12	13	43
Король	9	2	4	6	2	-	3
Король і князь з дод. ім.	1	-	-	-	-	1	-
Король з дод. ім.	114	2	3	4	1	54	55
Король польський (<i>далі – пол.</i>) і вел. кн. лит. Бож. мил. з дод. ім.	14	14	-	14	14	-	-
Король пол. і вел. кн. лит. з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Король пол. і вел. кн. Бож. мил. з дод. ім.	3	3	-	3	3	-	-
Король пол. Бож. мил. з дод. ім.	67	67	-	67	67	-	-
Його милість	436	12	94	82	11	-	330
Господар	119	34	85	119	34	-	-
Господар і король	2	2	-	2	2	-	-
Господар і король й. м.	9	6	3	9	6	-	-
Господар і король й. м. з дод. ім.	2	1	1	2	1	-	-
Господар, король і вел. кн. й. м. з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Господар, король і вел. кн.	1	-	1	1	-	-	-
Господар й. м.	26	4	22	26	4	-	-
Бож. мил., додане до імені	57	56	1	56	55	-	-
Лише ім'я	28	22	-	22	22	2	4
Найясніший господар наш милостивий, король пол., вел. кн. лит., рус., княжа пруське (<i>далі – кн. прус.</i>), жем. та ін. з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Найясніший господар Бож. мил., господар наш милостивий, король пол., вел. кн. лит. рус., кн. прус., жем. та ін. з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Найясніший король, князь, пан й. м. з дод. ім.	1	1	-	-	-	-	-
Найясніший король, вел. кн., пан й. м. з дод. ім.	1	-	1	-	-	-	-
Й. м. господар наш милостивий	1	-	1	1	-	-	-
Бож. мил. вибраний король пол. вел. кн. лит. рус., кн. прус., жем. та ін. з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Бож. мил. король пол. вел. кн. лит., рус., кн. прус., жем. та ін. з дод. ім.	7	7	-	7	7	-	-
Бож. мил. король пол. вел. кн. лит. рус., кн. прус., жем. та ін. пан і дідич з дод. ім.	22	20	2	22	20	-	-
Король пол., вел. кн. лит. рус., кн. прус., жем. та ін., пан і дідич з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Бож. мил. вел. кн. лит., рус. та ін. з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-
Бож. мил. король пол., вел. кн. лит. рус., кн. прус., жем., пан і дідич з дод. ім.	1	1	-	1	1	-	-

Закінчення табл. 1

Титул	Загалом у ЛМ8	Титулатура правителя сучасного часу складання документа		Титулатура Жигімонта I Старого		Титулатура правителів-попередників	
		перше вживання в документі	наступні вживання	загалом в ЛМ8	перше вживання	перше вживання	наступні вживання
3 ласки Божої король пол., вел. кн. лит., рус., кн. прус., жем., пан і дідич з дод. ім.	5	5	-	5	5	-	-
3 ласки Божої король пол., вел. кн. лит., рус., кн. прус., жем. з дод. ім.	2	2	-	2	2	-	-
Пан і дідич	1	-	1	1	-	-	-
Пан	3	-	3	3	-	-	-
Разом	1713	538	243	742	526	294	638

Таблиця 2

Вживання титулу "король" у документах Книги записів № 8 Литовської метрики

Титул	Загалом у ЛМ8	Документи, що складені від імені правителя	Документи, що не походять від правителя
1. "Король" загалом, у т. ч.:	973	906	67
з іменем	861	827	34
без імені	112	79	33
"польський"	126	125	1
2. У поєднанні з епітетом, у т. ч.:	788	743	45
"Божою милістю"	299	299	-
"Його милість"	481	437	44
"3 ласки Божої"	7	7	-
"Вибраний"	1	1	-
"Найясніший"	4	3	1
3. У поєднанні з іншим титулом, у т. ч.:	443	408	35
"великий князь", зокрема:	339	337	2
з власницькою часткою	61	60	1
"князь"	2	2	-
"господар"	17	3	14
"княжа"	40	39	1
"пан"	33	33	-
"дідич"	29	29	-

Таблиця 3

Титулатура великих князів Казимира й Олександра Ягеллонів

Титул	Казимир		Олександр	
	Документи, що складені від імені правителя	Документи, що не походять від правителя	Документи, що складені від імені правителя	Документи, що не походять від правителя
Король його милість з додаванням імені	45	-	209	11
Король і великий князь з додаванням імені	-	-	13	-
Король і великий князь його милість з додаванням імені	6	-	100	-
Король і великий князь його милість	-	-	1	-
Король його милість	12	-	44	-
Король	1	-	2	-
Король і князь з додаванням імені	-	-	1	-
Король з додаванням імені	25	2	66	16
Його милість	15	-	310	3
Лише ім'я	2	-	1	3
Разом	106	2	747	33

Таблиця 4

Титулатура в документах, що не є складеними безпосередньо від імені правителя

Титул	Загалом у ЛМ8	Перше вживання титулу в документі	Наступні вживання
Великий князь	1	1	-
Великий князь з додаванням імені	6	5	1
Король його милість з додаванням імені	12	12	-
Король його милість	21	12	9
Король	2	2	-
Король з додаванням імені	18	13	5
Його милість	65	11	54
Господар	55	32	23
Господар і король	2	2	-

Закінчення табл. 4

Титул	Загалом у ЛМ8	Перше вживання титулу в документі	Наступні вживання
Господар і король його милість	8	6	2
Господар і король його милість з додаванням імені	2	1	1
Господар, король і великий князь його милість з додаванням імені	1	1	-
Господар його милість	19	3	16
Лише ім'я	3	-	3
Найясніший господар наш милостивий, король польський, великий князь литовський, руський, княжа пруське, жомоїтський та інших з додаванням імені	1	1	-
Його милість господар наш милостивий	1	-	1
Божою милістю великий князь литовський, руський та інших з додаванням імені	1	1	-
Разом	218	103	115

Таблиця 5

Титулатура правителя в канцелярських записях Книги записів № 8 Литовської метрики

Титул	Загалом у ЛМ8		Титул правителя сучасного часу складання документа	
	Усього	Перше вживання титулу у документі	Усього	Перше вживання титулу у документі
Великий князь	1	1	1	1
Великий князь з додаванням імені	6	5	2	1
Король його милість з додаванням імені	12	12	1	1
Король його милість	21	12	21	12
Король	2	2	2	2
Король з додаванням імені	13	11	-	-
Його милість	41	10	40	10
Господар	44	31	44	31
Господар і король	1	1	1	1
Господар і король його милість	6	6	6	6
Господар і король його милість з додаванням імені	1	-	1	-
Господар, король і великий князь його милість з додаванням імені	1	1	1	1
Господар його милість	5	3	5	3
Лише ім'я	1	-	-	-
Божою милістю великий князь литовський, руський та інших з додаванням імені	1	1	1	1
Разом	156	96	126	70

Список використаної літератури

- Бережков Н. Г. Литовская Метрика, как исторический источник. Ч. 1. О первоначальном составе книг Литовской Метрики по 1522 год / Н. Г. Бережков. – Москва ; Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1946. – 179 с.
- Груша А. И. Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.) / А. И. Груша. – Минск: Беларуская навука, 2015. – 465 с.
- Груша А. И. Канцелярия Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. / А. И. Груша. – Минск: Беларуская навука, 2006. – 215 с.
- Дзярновіч О. И. Титул великих князей литовских: между "герцогами" и "князьями" / О. И. Дзярновіч // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2011. – № 3(45). – С. 41–42.
- Дзярновіч А. Што ўзнікла спачатку – вялікі князь ці Вялікае Княства / А. Дзярновіч // Дзярновіч А. Фрэскі гісторыі: Артыкулы і эсе па гісторыі і цывілізацыі Беларусі і Цэнтральна-Усходняй Еўропы. – Минск: Рэспубліканскі Інстытут Вышэйшай Школы, 2011. – С. 24–63.
- Дзярновіч А. І. Аб ово: што з'явілася спачатку – вялікі князь літоўскі ці Вялікае Княства Літоўскае? / А. І. Дзярновіч. // Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы. – 2010. – Вып. 2. – С. 30–43.
- Думин С. В. ЛМ [sc. Литовская метрика] как массовый источник: из опыта статистической обработки материалов книг записей / С. В. Думин // Литовская метрика. Тезисы докл. Межреспубликанской науч. конф., апрель 1988 г., Вильнюс / Орг. комитет: Э. Банёнис, З. Каупа, Л. Мулявичюс. – Вильнюс, 1988. – С. 9–12.
- Золтан А. К. К предыстории русск. "государь" / А. К. Золтан. // Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – 1983. – Т. XXIX. – С. 71–110.
- Ковальский Н. П. Вопросы изучения и использования ЛМ [sc. Литовская метрика] как важнейшего комплекса источников по социально-экономической и политической истории Украины XVI-XVII вв. / Н. П. Ковальский. // Литовская метрика. Тезисы докл. Межреспубликанской науч. конф., апрель 1988 г. – Вильнюс, 1988. – С. 7–9.
- Ящук А. Представление о верховной власти в третьем своде белорусско-литовского летописания (на примере Хроники Быховца) / А. Ящук. // Проблемы славяноведения. Сб. науч. статей и материалов. – 2016. – Вып. 18. – С. 28–57.
- Ящук О. Уявлення про верховну владу в білорусько-литовських літописах крізь призму титулатури правителя / О. Ящук. // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2017. – 4(135). – С. 76–80.
- Ящук О. Уявлення про верховну владу в другому зводі білорусько-литовського літописання (на прикладі "Хроніки Великого князівства Литовського") / О. Ящук. // Український археографічний щорічник. Нова серія. – 2016. – Вип. 19/20. – С. 195–225.
- Ящук О. Уявлення про верховну владу в першому зводі білорусько-литовського літописання (на прикладі "Літописця великих князів литовських") / О. Ящук. // Український археографічний щорічник. Нова серія. – 2013. – Вип. 18. – С. 175–195.
- Adamus J. O tytule panującego i państwa litewskiego parę spostrzeżeń / J. Adamus // Kwartalnik Historyczny. – 1930. – R. 44. – S. 313–332.
- Bardach J. O praktyce kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego / J. Bardach // Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII wieku / J. Bardach. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970. – S. 351–378.
- Gudavičius E. Władca / E. Gudavičius // Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy / Red. : V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. – Kraków : Universitas, 2006. – С. 834–854.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8: 1499–1514. Užrašymu knyga 8 / Parengė A. Baliulis. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – 708 p.
- Petrauskas R. Vienas karalius ir du bandymai: karalystės projektai Viduramžių Lietuvoje / R. Petrauskas // Acta Academiae Artium Vilnensis. – 2012. – T. 65-66. – P. 41–50.
- Skurvydaitė L. Lietuvos valdovo titulas ir valdžia XIV a. pab. – XV a. viduryje / L. Skurvydaitė // Lietuvos istorijos studijos. – 1999. – T. 7. – P. 18–27.
- Skurvydaitė L. Lietuvos valdovo Vytauto titulatura: kada Vytautas ima tituluotis didžiuoju kunigaikščiu? / L. Skurvydaitė // Lietuvos istorijos studijos. – 2000. – T. 8. – P. 9–19.
- Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai / A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė. – Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2016. – 288 p.
- The Lithuanian Metrica: History and Research / A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė. – Boston : Academic Studies Press, 2020. – 264 p.

23. Trimonienė R. R. Jogailaičių titulūrai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo problema (XV a. antra pusė–XVI a. pradžia) / R. R. Trimonienė // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos / Sud.: V. Dolinskas, R. Petrauskas, E. Rimša. – Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016. – C. 250–259.

References

1. Berezkhov, N. (1946). *Lithuanian metrica as a historical source. Part 1. On the initial content of the books Lithuanian Metrica until 1522*. Moscow-Leningrad: USSR Academy of Sciences Publishing House. [In Russian].
2. Hrusha, A. (2015). *Documentary writing of the Grand Duchy of Lithuania (the end of 14th – the first third of 16th centuries)*. Minsk: Belaruskaya navuka. [In Russian].
3. Hrusha, A. (2006). *Chancery of the Grand Duchy of Lithuania 40s of 15th–the first half of 16th centuries*. Minsk: Belaruskaya navuka. [In Belorussian].
4. Dziarnovich, O. (2011). Title of grand dukes of Lithuania: Between "dukes" and "princes". *Old Russia. The questions of Middle Ages*, 3(45), 41–42. [In Russian].
5. Dziarnovich, A. (2011). What was the first – the grand duke or the Grand Duchy. In Dziarnovich, A. *The Frescoes of History: Articles and Essays on the History and Civilisation of the East Central Europe*. Minsk: National Institute For Higher Education. Pp. 24–63. [In Belorussian].
6. Dziarnovich, A. (2010). Ab ovo: What was the first – the grand duke of Lithuania or the Grand Duchy of Lithuania? *Studia historica Europae Orientalis*, 2, 30–43. [In Belorussian].
7. Dumin, S. (1988). Lithuanian metrica as mass source: Experience of statistical processing of materials of books of inscription. In E. Banionis, Z. Kiaupa, & L. Muliavičius (Eds.), *Lithuanian metrica. Interrepublican scientific conference abstracts, April 1988*. Vilnius. Pp. 9–12. [In Russian].
8. Zoltán, A. (1983). On Prehistory of the Russian gosudar'. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 29, 71–110. [In Russian].
9. Kovalskyi, N. (1988). Issues of studying and using Lithuanian Metrica as the most important complex of sources in socio-economic and political history of Ukraine of XVI–XVII centuries. In E. Banionis, Z. Kiaupa, & L. Muliavičius (Eds.), *Lithuanian metrica. Interrepublican scientific conference abstracts, April 1988*. Vilnius. Pp. 7–9. [In Russian].
10. Yashchuk, A. (2016). The idea of a supreme authority in the third code of the belarusian-lithuanian chronicles (based on the example of the Bychowiec chronicle). *Problems of slavic studies. Scientific articles and materials*, 18, 28–57. [In Russian].
11. Yashchuk, O. (2017). The idea of the supreme authority in the belarusian-lithuanian chronicles through a prism of ruler's titles. *Bulletin of Taras*

Shevchenko National University of Kyiv. History, 135, 76–80. [In Ukrainian]. DOI: 10.17721/1728-2640.2017.135.4.17

12. Yashchuk, O. (2016). The idea of a supreme authority in the second code of the belarusian and lithuanian chronicles: (based on the example of the Chronicle of the Grand Duchy of Lithuania). *Ukrainian archeographic year book. New series*, 19/20, 195–225. [In Ukrainian].
13. Yashchuk, O. (2013). The idea of a supreme authority in the first code of the belarusian-lithuanian chronicles (based on the example of the "Chronicle of the grand dukes of Lithuania"). *Ukrainian archeographic year book. New series*, 18, 175–195. [In Ukrainian].
14. Adamus, J. (1930). A few notice about the ruler's title and the Lithuanian state. *Kwartalnik Historyczny*, 44, 313–332. [In Polish].
15. Bardach, J. (1970). On the practice of the Lithuanian chancery under Sigismund I the Old. In Bardach J. *The study of a frame and law of the Grand Duchy of Lithuania 14th – 17th centuries*. Warsaw: Państwowe wydawnictwo naukowe. Pp. 351–378. [In Polish].
16. Gudavičius, E. (2006). Ruler. In V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, & E. Raila (Eds.), *Culture of the Grand Duchy of Lithuania: Analyses and Images*. Cracow: Universitas. Pp. 834–854. [In Polish].
17. Baliulis, A. (Ed.). (1995). *Lithuanian metrica. Book of inscription 8 (1499-1514)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla.
18. Petrauskas, R. (2012). One king and two attempts: Projects of kingdom in Medieval Lithuania. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 65–66, 41–50. [In Lithuanian].
19. Skurvydaitė, L. (1999). The Lithuanian Ruler's title (Dukedom) and powers of at the end of the 14th century to mid 15th century. *Studies of Lithuania's history*, 7, 18–27. [In Lithuanian].
20. Skurvydaitė, L. (2000). Title of Lithuanian ruler Vytautas: When did Vytautas started to title himself as the grand duke? *Studies of Lithuania's history*, 8, 9–19. [In Lithuanian].
21. Dubonis, A., Antanavičius, D., Ragauskienė, R., & Šmigelskytė-Stukienė, R. (2016). *Bringing back the past: The history of the Lithuanian Metrica and its research*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. [In Lithuanian].
22. Dubonis, A., Antanavičius, D., Ragauskienė, R., & Šmigelskytė-Stukienė, R. (2020). *The Lithuanian Metrica: History and Research*. Boston: Academic Studies Press. [In English].
23. Trimonienė, R. R. (2016). Sovereign title and heritage of the Grand Duchy of Lithuania (the second half of the 15th and the beginning of the 16th century). In V. Dolinskas, R. Petrauskas, & E. Rimša (Eds.), *Grand Duchy of Lithuania's History of Outcrops*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai. Pp. 250–259. [In Lithuanian].

Надійшла до редколегії 19.10.20

O. Yashchuk, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GRAND DUKE, KING, HOSPODAR: TITULATURE OF A RULER IN THE DOCUMENTS OF THE BOOK OF INSCRIPTIONS NO. 8 OF THE LITHUANIAN METRICA

The article analyzes the titlature used in the documents of the Book of Inscriptions No. 8 of the Lithuanian Metrica. The study of documents clearly indicates 1713 ruler's titles of the Grand Duchy of Lithuania, which are classified into 47 different variants. The author characterized the system of presentation of the supreme power through the title of a ruler and its reception by the subjects. The article provides specific features of the modern and previous rulers systems of titlature. It reveals the use of titles "king", "grand duke" and "hospodar".

The obtained results demonstrate that the title of the ruler is used in both extended and abridged versions. Most often, the abridged version contains the title of "king", which is a consequence of its greater prestige compared to the title of "grand duke".

The author examines the system of using titles of rulers within one document. It is established that the first use of the title is often the most complete. In the case of documents drawn up on behalf of the ruler, the first title denotes the prerogatives of the ruler. "King by the grace of God", "King and Grand Duke by the grace of God", "King of Poland by the grace of God", "By the grace of God" with the addition of a name in all cases are most often used as the first titles in the documents created during the reign of the ruler Sigismund I the Old. The supreme power emphasizes the sacred origin of their prerogatives by adding "by the grace of God" to the title of a modern ruler. In the same case, there is no deliberate emphasis on the sacralization of power of previous rulers.

The article provides an analysis of combinations of titles of rulers. In documents drawn up on behalf of the ruler, the title of "king" is often combined with the title of "grand duke", which is characteristic of the Grand Duchy of Lithuania. On the other hand, it is typical to frequently use the title of "hospodar" for documents originating from subjects of rulers.

The study has confirmed that the remoteness of the reign of the Grand Duke from the time of the creation of the document reduces the variability of the titlature. Vytautas and Sigismund Kęstutaitis are titled exclusively as "grand duke". The titlature of Casimir IV Jagiellon and Alexander Jagiellon has more variations.

In documents originating from the subjects, the ruler is often referred to as "his mercy", "hospodar", "his mercy king" and "his mercy hospodar".

Keywords: titlature, title, supreme power, Grand Duchy of Lithuania, quantitative history, Lithuanian Metrica, chancellery of the Grand Duchy of Lithuania, semiotics of power.

Представлено актуальні проблеми історії, археології, етнології, філософії історії, історіографії та джерелознавства, шляхи й засоби їхнього вирішення із залученням загальнонаукових та історичних методів, а також методів мистецтвознавства, соціології, статистики, психології, політології, міжнародних відносин і методології інших наближених суспільних і гуманітарних наук.

Для наукових працівників, викладачів, учителів і студентів.

The "Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History" encourages interdisciplinary approaches to history, engaging methods of sociology, statistics, political sciences, international relations, and other methodological approaches from related social sciences and humanities, which results on current problems of history, archaeology, ethnology, philosophy of history, historiography and source studies; the ways and means of solving these problems are released in the issue.

For scholars, researchers, teachers and students.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	І. К. Патриляк, д-р іст. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Т. Ю. Пшеничний, д-р іст. наук (заст. голов. ред.) (Україна); О. В. Ляпіна, канд. іст. наук, доц. (помічник голов. ред.) (Україна); А. П. Коваль, канд. іст. наук (помічник голов. ред.) (Україна); С. Біленький, д-р філософії (історія) (Канада); М. А. Боровик, канд. іст. наук (Україна); С. О. Екельчик, д-р іст. наук, проф. (Канада); В. Йокубаускас, д-р гуманітарних наук (історія) (Литва); О. Мотиль, д-р іст. наук, проф. (США); Е. Нарвселіус, канд. іст. наук (Швеція); С. В. Орлик, д-р іст. наук (Україна); С. М. Рижов, канд. іст. наук (Україна)
Адреса редколегії	кімната 349 а, історичний факультет, вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна Тел: +38 044 234 09 71; факс: +38 044 234 69 80 E-mail: koval.andrii@knu.ua; web: https://visnyk.history.knu.ua/
Затверджено	Вченою радою історичного факультету 24.12.20 (протокол № 8)
Атестовано	Включено до категорії "Б" Переліку наукових фахових видань України (Наказ МОН України №1643 від 28.12.2019)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 17218-5988 Р від 10.11.10
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2640

HISTORY

4(147)/2020

Established in 1958

The "Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History" encourages interdisciplinary approaches to history, engaging methods of sociology, statistics, political sciences, international relations, and other methodological approaches from related social sciences and humanities, which results on current problems of history, archaeology, ethnology, philosophy of history, historiography and source studies; the ways and means of solving these problems are released in the issue.

For scholars, researchers, teachers and students.

Представлено актуальні проблеми історії, археології, етнології, філософії історії, історіографії та джерелознавства, шляхи й засоби їхнього вирішення із залученням загальнонаукових та історичних методів, а також методів мистецтвознавства, соціології, статистики, психології, політології, міжнародних відносин і методології інших наблизених суспільних і гуманітарних наук.

Для наукових працівників, викладачів, учителів і студентів.

CHIEF EDITOR	Ivan Patryliak, Dr. Habil (History), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Taras Pshenychnyy, PhD in History (Deputy Chief Editor) (Ukraine); Olena Liapina, PhD in History (Assistant of Chief Editor) (Ukraine); Andrii Koval, PhD in History (Assistant of Chief Editor) (Ukraine); Serhii Bilenky, PhD in History (Canada); Mykola Borovyk, PhD in History (Ukraine); Serhii Yekelchyk, Dr. Habil. (History), Prof. (Canada); Vytautas Jokubauskas, Dr. Habil. (History) (Lithuania); Alexander Motyl, Dr. Habil. (History), Prof. (USA); Eleonora Narvselius, PhD in History (Sweden); Svitlana Orlyk, Dr. Habil. (History) (Ukraine); Serhii Ryzhov, PhD in History (Ukraine)
Editorial address	off. 349 a, Faculty of History, 60, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine; Phone: +38 044 234 09 71; fax: +38 044 234 69 80 E-mail: koval.andrii@knu.ua; web: https://visnyk.history.knu.ua/
Approved by	The Academic Council of the Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (Protocol № 8 of 24.12.2020)
Certified by	Indexed in the List of Qualified Periodicals – rank "B" (Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine №1643, 28.12.2019)
Registration	Ministry of Justice of Ukraine. Certificate KV 17218-5988 R of 10.11.2010
Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register ДК № 1103 від 31.10.02
Address of publisher	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenka Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

ЗМІСТ

Боряк Т. Пам'ятні знаки жертвам голоду 1932–1933-х років у Росії: регіональний, хронологічний та ідеологічний виміри політики пам'яті.....	5
Брижук А. Повсякденне життя волинських євреїв у міжвоєнний період (за матеріалами Меморіального музею Голокосту у США)	14
Загородня А. Джордж Кеннан та Російсько-американська телеграфна експедиція	18
Івченко О. Соціально-політичні й історичні передумови формування ідеї конституційного роялізму в Англії середини XVII століття.....	22
Малацай І. Переселенський рух з Угорщини до Америки кінця XIX – початку XX століття (за матеріалами "Сборника консульських донесений")	25
Мачай О. Роль грузинського контингенту у військах монголів (1220–1265 рр.).....	29
Могильний Л. Суспільно-політичні погляди Осипа Гермайзе	33
Морозова А. Анатомія емоцій і почуттів у тексті "De Consolatione Philosophiae" Боеція.....	39
Палієнко С. Соціоісторична проблематика в радянській археології 1940–1960-х років: від цільових завдань до практичної реалізації	44
Перехрест А. Уявлення перших хрестоносців про арабів-мусульман на прикладі автора "Діяння франків".....	53
Ящук О. Великий князь, король, господар: титулатура правителя в документах Книги записів № 8 Литовської метрики	55

CONTENTS

Boriak, T. Memorial Signs to Victims of 1932-1933 Famine in Russian Federation: Regional, Chronological and Ideological Levels of the Politics of Memory	5
Bryzhuk, A. Everyday Life of Volyn Jews in the Interwar Period (According to the Holocaust Memorial Museum in the USA)	14
Zahorodnia, A. George Kennan and the Russian-American Telegraph Expedition	18
Ivchenko, O. Socio-political and Historical Conditions of Formation of the Idea of Constitutional Royalism in England in the 17 th Century	22
Malatsai, I. Migration from Hungary to America in the Late 19 th – Early 20 th Centuries (Based on the Materials of the "Collection of Consular Reports")	25
Machai, O. The Role of the Georgian Contingent in the Mongol Troops (1220-1265)	29
Mohylnyi, L. Social and Political Views of Osyp Hernaize	33
Morozova, A. Anatomy of Emotions and Feelings in the Boethius' "De Consolatione Philosophiae"	39
Paliienko, S. Social and Historical Problematique in the Soviet Archaeology in the 1940's – 1960's: from the Main Goals to Practical Realization	44
Perekhrest, A. The First Crusaders' Perception of Arabs–Muslims in the Example of the Author of "Gesta Francorum"	53
Yashcnuk, O. Grand Duke, King, Hospodar: Titulature of a Ruler in the Documents of the Book of Inscriptions No. 8 of the Lithuanian Metrica	55

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРІЯ

Випуск 4 (147)

Редактор *Л. Магда*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 7,44. Наклад 300. Зам. № 220-9953.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № 1-4.
Підписано до друку 25.01.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02